Quatre llibres d'urbanisme

Una ciutat de llocs

Enric Serra

Tots els anys es publica gairebé una biblioteca sencera sobre el galimaties inintel·ligible que ha esdevingut la ciutat actual: treballs d'especialista de l'incomptable llista de temes, episodis i processos que fan més o menys entenedora una mínima part de l'embolic urbà. D'altra banda, molt sovint ens cauen a les mans textos d'historiadors i pensadors socials de tota mena que tracten de desxifrar el fenomen urbà global com el resultat d'unes forces històriques i econòmiques irrebatibles. Per contrast, és infreqüent topar-se amb llibres que, en lloc de començar la casa per la teulada, s'inicien des de la idea ferma que el document i el testimoni principal del procés urbà és l'estructura física de la ciutat. En fi, que saben distingir el que és ciutat del que no ho és. El que resulta del tot singular, però, és trobar-se amb un llibre que, des d'aquesta hipòtesi, ambicioni entomar tota la ciutat, o més ben dit, la ciutat real d'avui. Doncs bé, això és el que ha fet Joseph Rykwert.[1] Amb el suport d'una base documental aclaparadora i amb el nord orientat vers l'estructura material de la ciutat produïda els darrers dos segles, presenta una síntesi personalíssima dels processos històrics i culturals que han donat lloc als teixits urbans del present.

El professor polonès (de cultura anglesa), com a bon historiador, té unes quantes idees sintètiques, a priori, i, per tant, el raig d'esdeveniments i de processos urbans que descriu s'hi emmotllen sense dificultat. Al mateix prefaci, i també al darrer capítol, ens descobreix els apriorismes i les qüestions de principi que l'han mogut. Tot sospesant molt bé les paraules, enuncia un objectiu optimista: "Mostrar que la ciutat és una part preciosa, essencial i inalienable de les realitzacions de l'home i l'escenari —de vegades meravellós— en què es juga el partit de les accions humanes, i a més suggerir algunes regles de joc que regulin millor aquest partit".

De bon començament, constatem que tot el llibre transpira la sensibilitat moral pròpia dels grans crítics i pensadors anglesos del segle passat. Així, doncs, Rykwert baixa a l'arena del debat cultural i manté que les ciutats no creixen per lleis quasi naturals, sinó que més aviat són artefactes de la voluntat dels homes i fruit d'un procés en el qual interactuen factors conscients i inconscients: "Tots els teixits urbans són una representació tangible (encara que sigui insatisfactòria) d'aquesta realitat intangible que és la societat que els habita i les seves aspiracions". Ras i curt, les ciutats són entitats físiques que tenen la cara de la societat que les habita i produeix, i tots som responsables (inclosos arquitectes i urbanistes) de fer-hi quelcom si les coses empitjoren.

El gruix de *The Seduction of Place* és un viatge per un repertori amplíssim i ben seleccionat d'episodis singulars, processos de llarga durada, recerques individuals i pres-

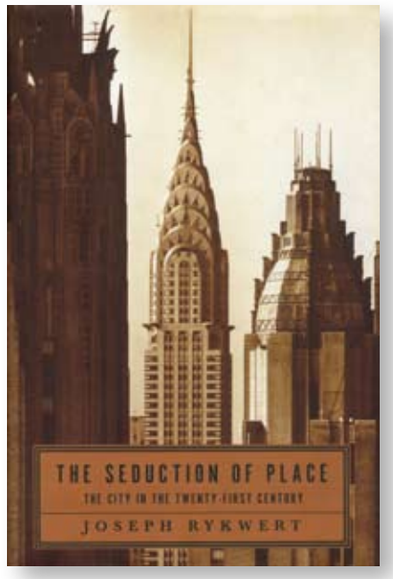

JOSEPH RYKWERT
The Seduction of Place. The City in the Twenty-first Century
London: Weidenfeld & Nicolson, 2000.

A city of places

Every year sees the publication of almost a whole library about the unintelligible gobbledegook that is today's city: specialist works on the endless list of themes, episodes and processes that go to explain a fraction of the urban muddle. At the same time, we often come across texts by historians and social thinkers of all kinds who seek to decipher the overall global phenomenon as the result of irrefutable historical and economic forces. It is rare, conversely, to find books that, instead of starting the house by building the roof, begin with the firm idea that the document and principal witness of the urban process is the physical structure of the city—that distinguish what is city from what is not. What is altogether singular, however, is to find a book that, starting with this hypothesis, aspires to embrace the whole city or, rather, the real city of today. This, then, is what Joseph Rykwert has done.1 On the basis of an awesome body of documentation, with his sights set on the material structure of the city produced over the last two centuries, he presents a highly personal summary of the historical and cultural processes that have produced today's urban fabrics.

The Polish professor (of English culture), like a good historian, has some basic a priori outlines to which the flow of urban events and processes he describes mould without difficulty. In the preface, and also in the last chapter, he sets out the apriorisms and the underlying questions that inspire him. Weighing his words, he states his optimistic objective: "to show that the city is a precious, essential and inalienable part of the human achievement—and sometimes a splendid setting against which human actions are played out—and to suggest some rules of the game which direct that play."

Right away, we realize that the entire book breathes the moral sensibility of the great English critics and thinkers of the last century. Rykwert, then, enters the arena of cultural debate and maintains that cities do not grow by quasi-natural rules, but that they are artefacts of man's will and the result of a process in which conscious and unconscious factors interact: "This fabric is a tangible representation of that intangible thing—the society that lives in it—and of its aspirations." In short, cities are physical entities with the face of the society that lives in and produces them, and we are all responsible (including architects and town planners) for doing something about it if things get worse.

The main body of The Seduction of Place is a journey around a very large, judiciously

Una ciudad de lugares

Cada año se publica casi una biblioteca entera sobre el galimatías ininteligible en que se ha convertido la ciudad actual: trabajos de especialista de la incontable lista de temas, episodios y procesos que hacen más o menos comprensible una mínima parte del embrollo urbano. Por otra parte, a menudo nos caen a las manos textos de historiadores y pensadores sociales de todo tipo que tratan de descifrar el fenómeno urbano global como resultado de fuerzas históricas y económicas irrebatibles. Por contraste, es infrecuente toparse con libros que, en lugar de empezar la casa por el tejado, parten de la firme idea según la cual el principal documento y testimonio del proceso urbano es la propia estructura física de la ciudad. En fin, que saben distinguir lo que es ciudad de lo que no lo es. Lo que es del todo singular, sin embargo, es encontrarse con un libro que, desde esta hipótesis, ambicione abarcar la ciudad toda, o mejor dicho, la ciudad real de hoy. Pues bien, eso es lo que ha hecho Joseph Rykwert.[1] Con el apoyo de una base documental abrumadora y con el norte orientado hacia la estructura material de la ciudad producida en los últimos dos siglos, presenta una síntesis personalísima de los procesos históricos y culturales que han dado lugar a los tejidos urbanos del presente.

El profesor polaco (de cultura inglesa), como buen historiador, tiene unas cuantas ideas sintéticas, a priori, y por tanto, el chorro de acontecimientos y procesos urbanos que describe se amoldan a ellas sin dificultad. En el propio prefacio, y también en el último capítulo, nos descubre los apriorismos y las cuestiones de principio que le han movido. Sopesando muy bien las palabras, enuncia su optimista objetivo: "Mostrar que la ciudad es una parte preciosa, esencial e inalienable de las realizaciones del hombre y el escenario —a veces maravilloso— en que se juega el partido de las acciones humanas, y además sugerir algunas reglas de juego que regulen mejor este partido".

De buen principio, constatamos que todo el libro transpira la sensibilidad moral propia de los grandes críticos y pensadores ingleses del pasado siglo. Así pues, Rykwert baja a la arena del debate cultural y mantiene que las ciudades no crecen por leyes casi naturales, sino que más bien son artefactos de la voluntad de los hombres y fruto de un proceso en el cual interactúan factores conscientes e inconscientes: "Todos los tejidos urbanos son una representación tangible (por insatisfactoria que sea) de esta realidad intangible que es la sociedad que los habita y sus aspiraciones". Lisa y llanamente: las ciudades son entidades físicas que tienen la cara de la sociedad que las habita y produce, y todos

sions col·lectives, que transcorre des del final del segle XVIII fins avui mateix. Tot plegat, en resulta una ciutat de moltes cares, per força fragmentada i plena de contradiccions.

Aparentment, l'estructura del discurs és la d'una recopilació selectiva d'assumptes d'història urbana dels segles XIX i XX, en forma de pièces détachées. L'autor, amb el projector ben aferrat, fa llum ara als moviments demogràfics, adés a l'acumulació d'innovacions tecnològiques, o més enllà a les utopies socials del XIX. En cada aventura penja observacions brillants i clares, de manera que el recorregut és ple de tot de tesis secundàries que són, potser, encara més interessants que no pas les idees generals.

De temes majors com ara la casa —lloc de construir, lloc de viure—, la higiene pública i el consegüent origen de tantes reglamentacions edificatòries, el trànsit urbà i la zonificació —mecanisme universal que es va carregar d'una puntada el còctel social o funcional de la ciutat del passat—, en dóna un testimoni sintètic en poc menys d'una cinquantena de pàgines. Al rebost de Rykwert hi trobem, és clar, racons més exquisits que d'altres: el persistent debat sobre l'estil arquitectònic (és a dir, sobre la superfície exterior dels edificis), que, des de Vasari, tot passant per Schinkel, Viollet-le-Duc, els mestres anglesos del XIX, arriba fins a Loos i, en un fatigós retorn, es planta fins ahir mateix amb el postmodernisme, queda compendiat de manera admirable per a la satisfacció de gurmets de l'arquitectura escrita. A poc a poc se'ns mostra de quina manera el passat recent configura la ciutat actual i, al seu torn, com aquest passat és reconfigurat pels ciutadans d'avui.

A mesura que s'apropa el present, la perspectiva minva i les peripècies urbanes es plantegen amb una major tensió crítica. Rykwert deixa les eines de l'historiador, obre definitivament el compàs i els objectius de la seva atenció es multipliquen. Pel seu filtre passen els aspectes més vius de la polèmica urbana actual: els suburbis i la seva evolució fins a les extensions difuses actuals, les velles i noves capitals del món, operacions superlatives com ara els grands travaux i els grands projets de París o els Docklands de Londres, els parcs temàtics en tant que visions deformades de la realitat de la vida urbana, el recupero urbano, el paper de les associacions de ciutadans...

La transformació barcelonina del darrer quart de segle és tractada amb respecte, sobretot pel que fa al nou front marítim, la higienització del centre i la regeneració de la primera perifèria. Nova York mereix un capítol a part com a capital simbòlica del món globalitzat. Finalment, Shanghai, Pequín i els nous centres de les ciutats xineses es revelen com patètiques imitacions de Manhattan.

A propòsit de la globalització, que també és producte de decisions preses pels individus, cal reconèixer que els efectes sobre la ciutat són innegables, per exemple a través de la imposició de la cultura de l'automòbil —aquí les observacions crítiques són tendencioses, ja que Rykwert no condueix— o bé per la pressió del turisme creixent. Aquest fenomen ha incentivat la renovació urbana i la recuperació de vestigis històrics, tant se val que siguin valuosos o inventats. Nous tipus d'edificis com ara els megamuseus-galeries d'art s'han concebut com a elements principals d'atracció urbana i es troben estretament associats a la promoció de les diferents formes de turisme. De tota manera, sabem força bé que la globalització s'interessa molt més per la quantitat que no pas per la qualitat, i els beneficis que se'n deriven es distribueixen de manera desigual.

Sigui com vulgui, aquest calidoscopi desmesurat és farcit d'idees realment bones i està tan ben escrit que farà morir d'enveja molts dels professionals de la historiografia i la crítica urbanes.

En el desenllaç final, Rykwert orienta la seva agudesa a les responsabilitats actuals dels professionals de l'arquitectura i la ciutat, i els posa al seu lloc sense contemplacions:

selected repertory of singular episodes, long-term processes, individual research and collective pressure, spanning the period from the late 18th century to the present day. The overall result is a city of many faces, necessarily fragmented and full of contradictions.

The structure of the discourse is apparently a selective compilation of events of 19th- and 20th-century urban history, broken down into component parts. The author, his hand firmly on the projector, focuses now on demographic movements, now on the accumulation of technological innovations, or further to the social utopias of the 19th century. Each adventure is illustrated by lucid, brilliant observations, so that the journey is full of all manner of secondary theses that are, perhaps, even more interesting than the general ideas.

Larger themes such as the house (place of construction, place to live), public hygiene and the subsequent origin of building regulations, urban traffic and zoning (a universal mechanism that did away in one fell swoop with the social or functional cocktail of the city of the past) are summarized in a little over 50 pages. Of course, some of the items arrayed in Rykwert's larder are more exquisite than others. The ongoing debate about architectural style (that is, the exterior surface of buildings) starts with Vasari, continues via Schinkel, Viollet-le-Duc and the English 19th-century masters, reaches Loos and, on its laboured return, comes up to date with a bang with post-modernism, and is an admirable compendium to satisfy gourmets of written architecture. Gradually we are shown how the recent past has configured today's city and, at the same time, how this past is reconfigured by the citizens of today.

As the present draws nearer, the perspective lessens and the urban vicissitudes are addressed with greater critical tension. Rykwert relinquishes the tools of the historian, opens his compasses, and the aims of his attention multiply. He turns his gaze on the liveliest aspects of today's urban polemic: the suburbs and their evolution into today's diffuse extensions, the world's old and new capitals, superlative operations such as the grands travaux and grands projets of Paris and the London Docklands, theme parks as distorted visions of the reality of urban life, the recupero urbano, the role of neighbourhood associations...

The transformation of Barcelona in the last quarter century is treated with respect, particularly the new seafront, the cleaning up of the centre and the regeneration of the first ring of the periphery. New York merits a chapter of its own as the symbolic capital of the globalized world. Finally, Shanghai, Beijing and the new centres of Chinese cities are shown to be pathetic imitations of Manhattan.

On the theme of globalization, also the product of decisions made by individuals, the effects on the city are undeniable, for example by means of the imposition of car culture—here the critical observations are tendentious, as Rykwert does not drive—or due to the pressure of growing tourism. This phenomenon has encouraged urban renovation and the recovery of historic vestiges, it matters little whether valuable or invented. New types of buildings such as megamuseums and art galleries are conceived as principal elements of urban attraction and closely associated with the promotion of different forms of tourism. In any case, we know full well that globalization is more interested in quantity than quality, and the resulting profits are distributed unevenly.

Whatever the case, this overwhelming kaleidoscope is packed with very good ideas

somos responsables (incluidos arquitectos y urbanistas) de hacer algo por ellas si las cosas empeoran.

El grueso de *The Seduction of Place* es un viaje por un repertorio amplísimo y bien seleccionado de episodios singulares, procesos de larga duración, búsquedas individuales y presiones colectivas, que transcurre desde finales del siglo XVIII hasta hoy mismo. En conjunto, resulta una ciudad de múltiples caras, por fuerza fragmentada y llena de contradicciones.

En apariencia, la estructura del discurso es la de una recopilación selectiva de asuntos de historia urbana de los siglos XIX y XX, en forma de *pièces détachées*. El autor, con el proyector bien aferrado, arroja luz ahora sobre los movimientos demográficos, ahora sobre la acumulación de innovaciones tecnológicas, o más allá a las utopías sociales del XIX. En cada aventura cuelga observaciones brillantes y claras, de modo que el recorrido está repleto de tesis secundarias que son, si cabe, aún más interesantes que las ideas generales.

De temas de mayor peso como la casa —lugar de construir, lugar de vivir—, la higiene pública y el consiguiente origen de tantas reglamentaciones edificatorias, el tráfico urbano y la zonificación —mecanismo universal que se cargó de un puntapié el cóctel social o funcional de la ciudad del pasado—, ofrece un testimonio sintético en poco menos de cincuenta páginas. En la despensa de Rykwert encontramos, claro está, rincones más exquisitos que otros: el persistente debate sobre el estilo arquitectónico (es decir, sobre la superficie exterior de los edificios), que, desde Vasari, pasando por Schinkel, Viollet-le-Duc, los maestros ingleses del XIX, llega hasta Loos y, en un fatigoso retorno, se planta hasta ayer mismo con el posmodernismo, queda compendiado de forma admirable para satisfacción de gourmets de la arquitectura escrita. Poco a poco se nos muestra de qué modo el pasado reciente configura la ciudad actual y, a su vez, cómo dicho pasado queda reconfigurado por los ciudadanos de hoy.

Conforme se acerca el presente, la perspectiva disminuye y las peripecias urbanas se plantean con una mayor tensión crítica. Rykwert deja las herramientas del historiador, abre definitivamente el compás y los objetivos de su atención se multiplican. Por su filtro pasan los aspectos más vivos de la actual polémica urbana: los suburbios y su evolución hasta las extensiones difusas de hoy en día, las viejas y nuevas capitales del mundo, operaciones superlativas como los *grands travaux* y los *grands projets* de París o los Docklands de Londres, los parques temáticos como visiones deformadas de la realidad de la vida urbana, el *recupero urbano*, el papel de las asociaciones de ciudadanos...

La transformación barcelonesa del último cuarto de siglo es tratada con respeto, sobre todo por lo que respecta al nuevo frente marítimo, la higienización del centro y la regeneración de la primera periferia. Nueva York merece un capítulo aparte como capital simbólica del mundo globalizado. Por último, Shanghai, Pekín y los nuevos centros de las ciudades chinas se revelan como patéticas imitaciones de Manhattan.

A propósito de la globalización, que también es producto de decisiones tomadas por los individuos, hay que reconocer que los efectos sobre la ciudad son innegables, por ejemplo a través de la imposición de la cultura del automóvil —aquí las observaciones críticas son tendenciosas, ya que Rykwert no conduce— o bien por la presión del turismo creciente. Este fenómeno ha incentivado la *renovación urbana* y la recuperación de vestigios históricos, no importa si son valiosos o inventados. Nuevos tipos de edificios como los megamuseos-galerías de arte están

Quant als arquitectes, s'haurien de responsabilitzar de la part que els pertoca, pel que fa al disgust popular enfront del saqueig ambiental i també enfront de la pobresa formal i sensorial dels edificis que constitueixen la ciutat, i s'haurien de fer càrrec, doncs, d'una revisió del seu paper que avui dia ha esdevingut peremptòria. Per massa temps han estat satisfets de ser considerats homes de gust, per esdevenir a mitjan segle XX gestors i especialistes que primer feien funcionar l'edifici i després li afegien el factor estètic. El secret de l'ofici i l'habilitat de l'arquitecte consisteixen a saber fer del bon funcionament de l'edifici una forma llegible i, sobretot, saber manipular i controlar la intensitat metafòrica d'aquesta forma, de tal manera que el ciutadà pugui recuperar una part dels valors que l'artista o l'arquitecte li han conferit.

I, amb l'autoritat d'un manifest, proclama:

Per poder comprendre i actuar sobre la ciutat material hem d'entendre-la com una suma articulada d'objectes fets i volguts per l'home, objectes que formen un teixit de llocs (i no d'espais). Llocs que, per la seva banda, estan fets d'edificis, carrers i parcs encarregats i projectats per individus als quals se'ls reconeix una certa autoritat sobre la base de raons de naturalesa diversa.

Tots els arquitectes i urbanistes més o menys lletraferits tenim al cap la nostra selectiva biblioteca personal, constituïda per aquells pocs llibres sobre la ciutat i l'arquitectura que ens han donat una satisfacció especial i que ens agradaria compartir amb els altres. *The Seduction of Place* de Joseph Rykwert, ocupa des d'aquest any un lloc destacat al meu cànon personal. Deia Gil de Biedma que la missió principal d'una ressenya crítica és ressaltar les obres que corren el perill de perdre's o de ser menyspreades. Perquè això no passi amb aquest llibre, només hi ha un remei, i aquest és el meu consell: llegir-lo. ◆

Enric Serra
Barcelona, agost del 2006

and is so well written that it will make many professionals of urban historiography and criticism turn green with envy.

In his denouement, Rykwert turns his keenness on the present-day responsibilities of the professionals of architecture and the city and puts them unceremoniously in their places:

As for architects, they must bear their share of popular complaints against environmental depredation and against the formal and sensory poverty of the buildings that constitute the city, and this has now made a revision of their position urgent. For far too long they had been content to be thought of as men of taste, only to transform themselves in mid-20th century into managers and specialists who "made buildings work", and then added the "aesthetic" factor. [...] to make legible form out of the working, that is the secret of [the architect's] craft and skill. That and his ability to manipulate and govern the metaphoric intensity of those forms so that some of the charge that the artist or architect puts into it, the spectator may take out.

And, with the authority of a manifesto, he proclaims:

To understand the city and to be able to work on it and with it, we need to see it as a concatenation of man-made, willed things—things that add up to a texture of places. Places in turn are composed of buildings and streets and parks, which are ordered and decided upon by more or less empowered individuals for varying, often incompatible reasons.

All architects and town planners who are keen readers have in mind our own selective "personal library", made up of the few books about the city and architecture that have given us special satisfaction and that we would like to share with others. *The Seduction of Place* by Joseph Rykwert, now occupies a foremost position in my personal canon. Gil de Biedma said that the principal mission of a critical review is to highlight works that run the risk of falling by the wayside or being underestimated. There is only one way to stop that happening to this book, and that is my advice: read it. ◆

Enric Serra
Barcelona, august 2006
Translated by Elaine Fradley

concebidos como elementos principales de atracción urbana y están estrechamente vinculados a la promoción de las distintas formas de turismo. De todos modos, sabemos bastante bien que la globalización se interesa mucho más por la cantidad que por la calidad, y los beneficios que se derivan de ella se distribuyen de forma desigual.

Sea como sea, este calidoscopio desmesurado está repleto de ideas realmente buenas y está tan bien escrito que matará de envidia a muchos de los profesionales de la historiografía y la crítica urbanas.

En el desenlace final, Rykwert orienta su agudeza a las responsabilidades actuales de los profesionales de la arquitectura y la ciudad, y los pone en su lugar sin contemplaciones:

En cuanto a los arquitectos, deberían responsabilizarse de su cuota, por lo que respecta al disgusto popular en relación con el saqueo ambiental y también contra la pobreza formal y sensorial de los edificios que constituyen la ciudad y hacerse cargo de hasta qué punto es urgente hoy en día una revisión de su papel. Durante demasiado tiempo han estado satisfechos de ser considerados hombres de gusto, para convertirse a mediados del siglo XX en gestores y especialistas que primero ponían en *funcionamiento* el edificio y luego le añadían el factor *estético*. El secreto del oficio y la habilidad del arquitecto consisten en saber hacer del buen funcionamiento del edificio una forma legible y, sobre todo, saber manipular y controlar la intensidad metafórica de esta forma, de modo que el ciudadano pueda recuperar una parte de los valores que el artista o el arquitecto le han conferido.

Y, con la autoridad de un manifiesto, proclama:

Para poder comprender y actuar sobre la ciudad material hay que entenderla como una suma articulada de objetos hechos y queridos por el hombre, objetos que forman un tejido de lugares (que no de espacios). Lugares que, a su vez, están hechos de edificios, calles y parques encargados y proyectados por individuos a los que se reconoce cierta autoridad en base a razones de naturaleza diversa.

Todos los arquitectos y urbanistas a quienes más o menos nos cautiva leer y escribir tenemos en la cabeza nuestra selectiva biblioteca personal, constituida por aquellos pocos libros sobre la ciudad y la arquitectura que nos han dado una satisfacción especial y que nos gustaría compartir con los demás. *The Seduction of Place* de Joseph Rykwert, ocupa desde este año un lugar destacado en mi canon personal. Decía Gil de Biedma que la misión principal de una reseña crítica es resaltar las obras que corren el peligro de perderse o de ser desdeñadas. Para que eso no suceda con este libro, sólo hay un remedio, y este es mi consejo: leerlo. ◆

Enric Serra
Barcelona, agosto de 2006
Traducido por Isabel Casadevall

Walter Benjamin
Libro de los Pasajes

Antoni Marí

WALTER BENJAMIN
Libro de los Pasajes
Traducció: Luís F. Castañeda, Isídro Herrera i Fernando Guerrero.
Akal, Madrid 2005

La idea de Walter Benjamin d'escriure el Libro de los pasajes va sorgir de la lectura de Le paysan de Paris, de Louis Aragon; en aquesta obra es descriuen els diversos itineraris que un parisenc anònim recorre mentre reconstrueix en la memòria i la imaginació els diversos "parisos" que, com capes geològiques, se superposen i mostren vestigis de temps passats i de memòries futures. Malgrat que fou Aragon qui va desencadenar la voluntat de construir els Passatges, va ser Franz Hessel, l'amic de la infantesa, qui el va introduir en els misteris de París i li va mostrar el palimpsest que continuava essent la capital de França. Franz Hessel havia arribat a París el 1906 per quedar-s'hi unes poques setmanes; la fascinació que va exercir la ciutat, la seva història i els seus habitants el va tenir segrestat fins el 1913, i després del lapse de la Guerra Gran va continuar freqüentant la ciutat i els cercles artístics i literaris als quals, des que va arribar, el va introduir Henri-Pierre Roché. Roché, que a les seves velleses va escriure Jules et Jim, es va inspirar en Franz Hessel com a model del personatge de Jules —l'amic alemany— que François Truffaut va dur al cinema amb el mateix títol de la novel·la.

En arribar a París, Benjamin va trobar una ciutat que només coneixia per la literatura; no obstant això, per l'amistat de Hessel amb Roché, que pertanyia a l'elit intellectual i coneixia des de Picasso fins a Marcel Duchamp i des de Gertrud Stein fins a la comtessa de Noailles, va cristal·litzar en Benjamin la idea que a la ciutat de París es conservava l'origen de la modernitat. Hessel, que coneixia el laberint de la ciutat, el va conduir als llocs més secrets, als espais més selectes, als palaus de la gran mercaderia, als carrers on transcorre la literatura urbana de la modernitat. Hessel fou, per a Benjamin, l'iniciador perfecte, l'arquetip del flâneur, ja que mentre que Hessel deambulava sense seguir cap itinerari, dut per la seva curiositat desinteressada —el 1929 publicaria Paseos por Berlín com un deute al seu amic—, Benjamin escrutava cada racó, cada aparador o cada bulevard com un arqueòleg examina i analitza fil per randa qualsevol vestigi que li pugui donar notícia d'allò que cerca. I el que busca són els objectes que puguin restituir la cultura de la ciutat industrial del segle XIX, amb els seus fetitxes mercantils que ofereixen la promesa de la felicitat.

L'amistat entre Benjamin i Hessel (que morí confinat en un lager a França el 1941, fugint de l'Alemanya nazi un any després del suïcidi del seu amic) es fonamentava en el gust i la dedicació a la literatura francesa i en la fascinació per París. Des del segle XVIII els intel·lectuals alemanys van considerar la capital de França com el centre del món, de la intel·lectualitat i la modernitat, i aquest afecte va con-

Walter Benjamin's idea of writing *Passages* came about after reading *Le paysan de Paris*, by Louis Aragon; this work describes the various itineraries taken by an anonymous Parisian while reconstructing in his memory and imagination the various "Parises" that, like geological layers, are superposed, showing vestiges of past times and future memories. Although it was Aragon who triggered the idea of constructing the *Passages*, it was Franz Hessel, a childhood friend, who introduced him to the mysteries of Paris and showed him the palimpsest that France's capital continued to be. Franz Hessel had arrived in Paris in 1906 to stay for a few weeks; the fascination that the city exerted on him, its history and its inhabitants, kept him there until 1913 and, after the lapse of the Great War, he continued to visit the city and the artistic and literary circles to which, on his arrival, he had been introduced by Henri-Pierre Roché. Roché, who in his old age wrote *Jules et Jim*, took Franz Hessel as a model for the character of Jules—the German friend—that François Truffaut adapted for the cinema with the same title as the novel.

On his arrival in Paris, Benjamin found a city that he knew only through literature. However, Hessel's friendship with Roché, who belonged to the intellectual elite and knew everyone from Picasso to Marcel Duchamp and from Gertrud Stein to the Countess of Noailles, crystallized in Benjamin the idea that the origin of modernity was conserved in the city of Paris. Hessel, who knew his way round the labyrinth of the city, took him to the most secret places, the most select venues, to the palaces of merchandise, to the streets that provided the setting for the urban literature of modernity. Hessel was, for Benjamin, the perfect initiator, the archetypal *flâneur*; while Hessel wandered with no fixed itinerary, led by his disinterested curiosity, and published *Ein Flaneur in Berlin* in 1929 as a debt to his friend, Benjamin closely examined every corner, shop window and boulevard, as an archaeologist breaks down and analyses any vestige that may hold information about what he is seeking. And what he is seeking are the objects that can restore the culture of the 19th-century industrial city with its mercantile fetishes offering the promise of happiness.

The friendship between Benjamin and Hessel (who died interned in a camp in France in 1941, fleeing Nazi Germany a year after his friend's suicide) was based on a liking for and devotion to French literature and a fascination with Paris. Since the 18th century, German intellectuals had considered the French capital as the centre of the world, of intellectuality and modernity, and this

La idea de Walter Benjamin de escribir el *Libro de los pasajes* surgió de la lectura de *Le paysan de Paris*, de Louis Aragon; en esta obra se describen los diversos itinerarios que un parisino anónimo recorre mientras reconstruye en su memoria y su imaginación los diversos "parises" que, como capas geológicas, se superponen mostrando vestigios de tiempos pasados y de memorias futuras. A pesar de que fue Aragon quien desencadenó la voluntad de construir los *Pasajes*, fue Franz Hessel, el amigo de la infancia, quien le introdujo en los misterios de París y le mostró el palimpsesto que seguía siendo la capital de Francia. Franz Hessel había llegado a París en 1906 para quedarse unas pocas semanas; la fascinación que ejerció la ciudad, su historia y sus habitantes le tuvo secuestrado hasta 1913, y después del lapso de la Gran Guerra siguió frecuentando la ciudad y los círculos artísticos y literarios a los que, desde su llegada, le introdujo Henri-Pierre Roché. Roché, que en su vejez escribió *Jules et Jim*, tomó a Franz Hessel como modelo del personaje de Jules —el amigo alemán— que François Truffaut llevó al cine con el mismo título de la novela.

A su llegada a París, Benjamin encontró una ciudad que sólo conocía por la literatura; sin embargo, por la amistad de Hessel con Roché, que pertenecía a la elite intelectual y conocía desde Picasso hasta Marcel Duchamp y desde Gertrud Stein a la condesa de Noailles, cristalizó en Benjamin la idea de que en la ciudad de París se conservaba el origen de la modernidad. Hessel, que conocía el laberinto de la ciudad, le condujo a los lugares más secretos, a los espacios más selectos, a los palacios de la gran mercadería, a las calles donde transcurre la literatura urbana de la modernidad. Hessel fue, para Benjamin, el iniciador perfecto, el arquetipo del *flâneur*, puesto que mientras Hessel deambulaba sin seguir itinerario alguno llevado por su curiosidad desinteresada y publicaría en 1929 *Paseos por Berlín* como deuda a su amigo, Benjamin escudriñaba cada rincón, escaparate o bulevar como un arqueólogo desmenuza y analiza cualquier vestigio que le pueda dar noticia de lo que busca. Y lo que busca son los objetos que puedan restituir la cultura de la ciudad industrial del siglo XIX con sus fetiches mercantiles que ofrecen la promesa de la felicidad.

La amistad entre Benjamin y Hessel (que murió confinado en un *lager* en Francia en 1941, huyendo de la Alemania nazi un año después del suicidio de su amigo) se fundamentaba en el gusto y la dedicación a la literatura francesa y en la fascinación por París. Desde el siglo XVIII los intelectuales alemanes consideraron la capital de Francia como el centro del mundo, de la intelectualidad y la modernidad, y este afecto siguió incólume

tinuar incòlume fins a l'arribada de la Wehrmacht a París l'any 1940. Molt abans d'aquest infaust esdeveniment, Benjamin i Hessel van traduir els tres primers volums de la Recherche de Proust, que es publicà a l'editorial Rowohlt, de la qual, en aquell moment, Hessel era director editorial. L'obra de Proust va despertar en Benjamin l'interès per la memòria involuntària exposada a Infància berlinesa, l'obsessió per la civilització de París, per Baudelaire i pel projecte del llibre dels Passatges. En els passeigs pels carrers, en els feixos polsegosos de la Biblioteca Nacional i, sobretot, en la Recherche de Proust, Benjamin va trobar la idea, reiterada al llarg dels Passatges, que el passat es pot fer present si l'atzar posa al nostre abast l'objecte material on va quedar presoner, ja que la trobada amb l'objecte allibera el passat que hi quedà atrapat.

En la seva recerca, Walter Benjamin va trobar i va descobrir minúsculs fragments, moments i documents eloqüents, objectes i situacions que li van permetre reconstruir com es va construir la modernitat; Karl Marx ho havia intentat amb la Contribució a la crítica de l'economia política, una anàlisi teòrica de la moderna societat burgesa; però aquesta abstracció no li permetia a Benjamin visualitzar l'esclat de la modernitat; al lloc dels conceptes hi havien d'aparèixer les imatges: "No es tracta d'exposar la gènesi econòmica de la cultura, sinó l'expressió de l'economia en la seva cultura. Es tracta, en altres paraules, d'intentar copsar un procés econòmic com el fenomen originari i visible d'on procedeixen totes les manifestacions de la vida."

A París encara es conservaven indicis que, tal vegada descrits, analitzats i reorganitzats, podrien "fer veure" l'origen de la modernitat; documents històrics de la col·lectivitat que els nous esdeveniments polítics i socials podrien destruir o fer desaparèixer per sempre. I tenia raó, ja que amb prou feines un parell d'anys més tard tots aquells vestigis serien destruïts per l'àngel de la història i el dimoni de la guerra. Era l'última ocasió per a alliberar el passat tancat en fotografies, bibelots, anuncis publicitaris, projectes urbanístics, mobles, poemes, novel·les, fulletons, cartells i façanes. I milers de citacions de l'origen més extravagant. Aquesta era la seva forma de treballar als Passatges: "Mètode de treball: muntatge literari. No tinc res a dir. Només a mostrar. No furtaré res valuós, ni m'apropiaré de cap formulació profunda. Però els parracs, els rebuigs, aquests no els vull inventariar, sinó deixar-los assolir el seu dret de l'única manera possible: fent-los servir."

El Libro de los pasajes és un llibre de citacions. En alemany, en francès, en anglès i —a l'edició espanyola— en castellà, traduït del text original de Benjamin. L'edició que tractem aquí dóna a cada llengua un tractament tipogràfic diferent, de manera que el lector pot reconèixer l'origen de la llengua en què és escrit el document original. Són 849 els llibres, articles i pamflets que s'extracten com a font principal del llibre, i no s'hi inclouen les fonts que cita de segona mà, com ara les obres que formen part de la cultura general. Per això el lector dels Passatges assisteix a un panorama heterogeni, variat, múltiple i miscel·lani de la ciutat de París. L'autor, Benjamin, recorre a tots els documents que puguin il·lustrar la cultura i la civilització recollides en la història —i les històries— moderna de París. En la de la humanitat, poques coses coneixem tan bé, segons Benjamin, com la història de París. Desenes de milers de volums s'han consagrat exclusivament a aquest minúscul racó de la terra. Cap document no és menyspreable per a aquesta perquisició: comèdies, poesies, anuncis, vodevils, guies urbanes, diccionaris, enciclopèdies, plànols urbans, projectes urbanístics, croquis arquitectònics, factures, cròniques, llegendes, gravats, daguerreotips, fotografies, dibuixos. Documents que, tot plegat, a la seva manera i des de les seves possibilitats, donen notícia de totes les transformacions que van tenir lloc

affection continued unchanged up to the arrival of the Wehrmacht in Paris in 1940. Long before this ill-fated day, Benjamin and Hessel translated the first three volumes of Proust's *Recherche*, published by Rowohlt, where, at the time, Hessel was editorial director. It was Proust's work that roused Benjamin's interest in involuntary memory, expounded in *Berlin Childhood*, his obsession with Paris civilization, with Baudelaire and the project of the book about *Passages*. As he roamed the streets, wandered among the dusty bundles in the National Library and, most of all, through Proust's *Recherche*, Benjamin came upon the idea, reiterated throughout his *Passages*, that the past can become present if chance puts in our path the material object in which it is imprisoned, since the meeting with the object frees the past that was trapped in it.

In his search, Walter Benjamin found and discovered tiny fragments, moments and eloquent documents, objects and situations that allowed him to reconstruct the way modernity was constructed. Karl Marx had tried to do the same with his *Contribution to the Critique of Political Economy*, a theoretical analysis of modern bourgeois society, but this degree of abstraction did not allow Benjamin to visualize the outbreak of modernity: in the place of concepts, images had to appear: "It is not a question of expounding the economic genesis of culture, but rather the expression of economy in its culture. In other words, it is a question of trying to capture an economic process as a visible, original phenomenon from which proceed all manifestations of life."

In Paris, there were still signs that, if described, analysed and reorganized, could perhaps reveal the origin of modernity; historical documents of the community that new political and social events could destroy or cause to disappear forever. He was quite right; just a few years later, all of these vestiges would be destroyed by the angel of history and the devil of war. It was the last chance to free up the past enclosed in photographs, bibelots, advertisements, planning projects, furniture, poems, novels, newspaper serializations, posters and façades. And thousands of quotes from the most extravagant sources. This was his way of working in *Passages*: "Working method: literary montage. I have nothing to say. Only to show. I will make off with nothing valuable, nor appropriate any profound formulations. But the rags, the odds and ends, these I want not to inventory, but to allow them to come into their own in the only way possible: by using them."

Passages is a book of quotations—in German, in French, English and—in the Spanish edition—in Spanish, translated from Benjamin's original text. The edition I refer to gives each language a different typographical treatment, allowing the reader to recognise the origin of the language in which the original document is written. There are 849 books, articles and pamphlets abstracted as principal sources of the book, not including the sources cited second hand, such as works that form part of general culture. The reader of *Passages* therefore stands before a heterogeneous, varied, multiple, miscellaneous panorama of the city of Paris. The author, Benjamin, has recourse to all the documents that might serve to illustrate the culture and civilization represented in the modern history—and the stories—of Paris. In the history of humankind, there are few things we know as well, according to Benjamin, as the history of Paris. Tens of thousands of volumes have been devoted exclusively to this tiny corner of the earth. No single document is too humble for the investigation: comedies, poetry, advertisements, vaudevilles, city guides, dictionaries, encyclopaedias, city maps, planning projects, architectural sketches, invoices, chronicles, legends, engravings, daguerreo-

hasta la llegada de la Wehrmacht a París en 1940. Mucho antes de este infausto acontecimiento, Benjamin y Hessel tradujeron los tres primeros volúmenes de la *Recherche* de Proust, que se publicó en la editorial Rowohlt, de la que, a la sazón, Hessel era director editorial. Fue la obra de Proust la que despertó en Benjamin el interés por la memoria involuntaria expuesta en *Infancia en Berlín*, la obsesión por la civilización de París, por Baudelaire y por el proyecto del libro de los *Pasajes*. En el deambular por las calles, en los fajos polvorientos de la Biblioteca Nacional y, sobre todo, en la *Recherche* de Proust, Benjamin encontró la idea, reiterada a lo largo de los *Pasajes*, de que el pasado puede hacerse presente si el azar pone a nuestro alcance el objeto material donde quedó prisionero, puesto que el encuentro con el objeto libera el pasado que quedó atrapado en él.

En su búsqueda, Walter Benjamin encontró y descubrió minúsculos fragmentos, momentos y documentos elocuentes, objetos y situaciones que le permitieron reconstruir cómo se construyó la modernidad; Karl Marx lo había intentado con la *Contribución a la crítica de la economía política*, un análisis teórico de la moderna sociedad burguesa; pero tal abstracción no le permitía a Benjamin visualizar el estallido de la modernidad: en el lugar de los conceptos debían aparecer las imágenes: "No se trata de exponer la génesis económica de la cultura, sino la expresión de la economía en su cultura. Se trata, en otras palabras, de intentar captar un proceso económico como visible fenómeno originario de donde proceden todas las manifestaciones de la vida."

En París aún se conservaban indicios que, tal vez descritos, analizados y reorganizados, podrían "dar a ver" el origen de la modernidad; documentos históricos de la colectividad que los nuevos acontecimientos políticos y sociales podrían destruir o hacer desaparecer para siempre. Y estaba en lo cierto, puesto que apenas un par de años después todos esos vestigios serían destruidos por el ángel de la historia y el demonio de la guerra. Era la última ocasión para liberar el pasado encerrado en fotografías, bibelots, anuncios publicitarios, proyectos urbanísticos, muebles, poemas, novelas, folletines, carteles y fachadas. Y miles de citas del más extravagante origen. Esa era su forma de trabajar en los *Pasajes*: "Método de trabajo: montaje literario. No tengo nada que decir. Sólo que mostrar. No hurtaré nada valioso, ni me apropiaré de ninguna formulación profunda. Pero los harapos, los desechos, esos no los quiero inventariar, sino dejarles alcanzar su derecho de la única manera posible: empleándolos."

El *Libro de los pasajes* es un libro de citas. En alemán, en francés, inglés y —en la edición española— en español, traducido del texto original de Benjamin. La edición que tratamos aquí da a cada lengua un tratamiento tipográfico distinto, de tal manera que el lector puede reconocer el origen de la lengua en que está escrito el documento original. Son 849 los libros, artículos y panfletos que se extractan como fuente principal del libro, y no se incluyen las fuentes que cita de segunda mano, como las obras que forman parte de la cultura general. De aquí que el lector de los *Pasajes* asista a un panorama heterogéneo, variado, múltiple y misceláneo de la ciudad de París. Su autor, Benjamin, recurre a todos los documentos que puedan ilustrar la cultura y la civilización recogidas en la historia —y las historias— moderna de París. En la de la humanidad, pocas cosas conocemos tan bien, según Benjamin, como la historia de París. Decenas de miles de volúmenes se han consagrado exclusivamente a este minúsculo rincón de la tierra. Ningún documento es despreciable para esa pesquisa: comedias, poesías, anuncios, vodeviles, guías urbanas, diccionarios, enciclopedias, planos urbanos, proyectos urbanísticos, croquis arquitectónicos, facturas, crónicas,

a la ciutat i que la van fer mereixedora de l'atribut més preuat: ser moderna.

I la modernitat de París es manifesta de manera immediata —fins i tot per a aquell que la visita per primer cop— en la seva estructura urbana: en els bulevards, els quais, els nous carrers, les demolicions, els edificis preservats, les ruïnes, les perspectives, els panorames. Napoleó III i Haussmann són responsables d'aquesta colossal transformació de la ciutat que, al seu torn, va transformar la consciència i la percepció del nou ciutadà que contempla com sorgeix un nou món que, com una tabula rasa, cobreix el passat i la història d'un present infinit i d'un futur immediat. En aquest nou present apareixen els trets més pertinents del món modern: la dialèctica entre el públic i el privat, el comú i el propi, la identitat i l'anonimat, la plaça pública i el domicili particular, el vestit de carrer i el deshabillé, les sabates i les plantofes, les botigues de novetats i els armaris robers domèstics.

No obstant això, el tema recurrent del filòsof és la ciutat de París, amb la seva història, el seu passat immediat i el que en queda en el present (el present de Benjamin, no cal dir-ho; el present d'abans de la Segona Guerra Mundial). Per a ell, la modernitat a la qual accedim i de la qual ens vantem s'ha construït —i es continua construint— a costa de la tradició i de la història, de tal manera que podem afirmar, segons Benjamin, que la modernitat es construeix sobre les ruïnes del passat i al seu pas no deixa sinó ruïnes. El projecte és reconstruir la ciutat de París des dels fonaments, fent servir no els documents històrics que es conserven incòlumes a les biblioteques, sinó aquells altres, humils com deixalles, que es conserven en la seva modèstia i la seva eloqüència. El resultat és un itinerari que recorre la ciutat industrial moderna que és París, fruit de la cultura mercantil, des de la nova urbanització del baró Haussmann i des de les empremtes de les barricades de la revolució del 48 i de la Comuna, fins a les cavitats subterrànies del metro i el ferrocarril que s'entrecreuen amb les antiquíssimes voltes subterrànies, grutes i catacumbes de l'Alta Edat Mitjana i de la conquesta de les Gàl·lies. El passat més remot es confon amb el futur en la imaginació de Maxime Du Camp, que somia com aquesta ciutat moriria, com han mort tantes capitals de tants imperis. Les fantasies sobre l'ocàs de París són un indici que, amb les grans ciutats, van sorgir també els mitjans per convertir-les en pols.

La idea del Libro de los pasajes, que es va anar transformant amb els anys, mai no s'arribà a fer. Van quedar els vestigis que el seu autor va anar recollint, seguint el rastre de les seves epifanies. Aquests vestigis són les deixalles de la societat burgesa, i Benjamin cita Remy de Gourmont: "Crear la història amb els mateixos detritus de la història", amb les deixalles confoses entre la parafernàlia i l'oripell de la societat industrial avançada que ho ha cobert tot sota la uniformitat, l'oblit i la indiferència. Walter Benjamin els va recollir entre l'escombraria de la civilització, tal com fa el poeta modern per il·lustrar els temes de la seva poesia, i els va ordenar perquè cadascun de nosaltres pogués reconstruir el seu origen com a ciutadà i la seva identitat de subjecte ambulant. ◆

Antoni Marí

types, photographs, drawings. They are all documents which, in their own way and according to their possibilities, report the transformations that took place in the city and made it worthy of the most prized attribute: modernity.

And the modernity of Paris manifests itself immediately—even to a first-time visitor—in its urban structure: in the boulevards, the *quais*, the new streets, the demolitions, the preserved buildings, the ruins, the perspectives and the panoramas. Napoleon III and Haussmann were responsible for this colossal transformation of the city which, in turn, transformed the awareness and the perception of the new citizen who saw the emergence of a new world that, like a *tabula rasa*, covered the past and the history of an infinite present and an immediate future. In this new present appear the most pertinent features of the modern world: the dialectic between public and private, the common and the individual, identity and anonymity, the public square and the private home, street clothes and dishabille, shoes and slippers, shops with the latest fashions and the wardrobe at home.

Nonetheless, it is the city of Paris, with its history, its immediate past and what remains of it in the present (Benjamin's present, evidently; the present of before World War II), the recurrent theme of the philosopher. For him, the modernity to which we succeed and of which we boast has been constructed—and continues to be constructed—at the expense of tradition and history, so that we can say, according to Benjamin, that modernity is built on the ruins of the past and, in its path, it leaves nothing but ruins. His project is to reconstruct the city of Paris from its foundations, using not the historical documents conserved intact in libraries, but those others, as lowly as scraps, that are conserved in all their modesty and eloquence. The result is an itinerary around the modern industrial city that is Paris, the product of mercantile culture, from the new urbanization work of Baron Haussmann and the traces of barricades of the revolution of '48 and the Commune, to the underground excavations of the Metro and the railway, interlaced with ancient subterranean vaults, caves and catacombs of the High Middle Ages and the conquest of Gaul. The most distant past blends with the future in the imagination of Maxime Du Camp, who dreams of how this city will die, as so many capitals of so many empires have died. Fantasies about the twilight of Paris are a sign that the emergence of big cities was accompanied by the means to turn them into dust.

The idea of *Passages*, which changed over the years, was never realized. The vestiges remain that its author collected, following the trail of his epiphanies. These vestiges are the scraps of bourgeois society, and Benjamin cites Remy de Gourmont: "creating history with the very detritus of history", with scraps mixed up among the paraphernalia and tinsel of the advanced industrial society that has covered everything beneath uniformity, oblivion and indifference. Walter Benjamin picked them out of the midden of civilization, as the modern poet does to illustrate the themes of his poetry, and orders them so that each of us can reconstruct our origin as a citizen and our identity as an itinerant subject. ◆

Antoni Marí
Translated by Elaine Fradley

leyendas, grabados, daguerrotipos, fotografías, dibujos. Documentos, todos ellos, que a su manera y desde sus posibilidades, dan noticia de todas las transformaciones que acontecieron en la ciudad y que la hicieron merecedora del atributo más preciado: ser moderno.

Y la modernidad de París se manifiesta de modo inmediato —incluso para aquel que la visita por primera vez— en su estructura urbana: en los bulevares, los *quais*, las nuevas calles, las demoliciones, los edificios preservados, las ruinas, las perspectivas, los panoramas. Napoleón III y Haussmann son responsables de esta colosal transformación de la ciudad que, a su vez, transformó la conciencia y la percepción del nuevo ciudadano que contempla como surge un nuevo mundo que, como una *tabula rasa*, cubre el pasado y la historia de un presente infinito y de un futuro inmediato. En este nuevo presente aparecen los rasgos más pertinentes del mundo moderno: la dialéctica entre lo público y lo privado, lo común y lo propio, la identidad y el anonimato, la plaza pública y el domicilio particular, el traje de calle y el *deshabillé*, los zapatos y las pantuflas, las tiendas de novedades y los roperos domésticos.

Sin embargo, es la ciudad de París, con su historia, su pasado inmediato y lo que queda de ella en el presente (el presente de W.B., por supuesto; el presente de antes de la Segunda Guerra Mundial), el tema recurrente del filósofo. Para él, la modernidad a la que accedemos y de la que nos vanagloriamos, se ha construido —y sigue construyéndose— a expensas de la tradición y de la historia, de tal modo que podemos afirmar, según W.B., que la modernidad se construye sobre las ruinas del pasado y a su paso no deja más que ruinas. El proyecto es reconstruir la ciudad de París desde sus cimientos, utilizando no los documentos históricos que se conservan incólumes en las bibliotecas, sino aquellos otros, humildes como desperdicios, que se conservan en su modestia y su elocuencia. El resultado es un itinerario que recorre la ciudad industrial moderna que es París, fruto de la cultura mercantil, desde la nueva urbanización del barón Haussmann y desde las huellas de las barricadas de la revolución del 48 y de la Comuna, hasta las cavidades subterráneas del metro y el ferrocarril que se entrecruzan con las antiquísimas bóvedas subterráneas, grutas y catacumbas de la Alta Edad Media y de la conquista de las Galias. El pasado más remoto se confunde con el futuro en la imaginación de Maxime Du Camp, que sueña cómo esta ciudad moriría, como han muerto tantas capitales de tantos imperios. Las fantasías sobre el ocaso de París son un indicio de que, con las grandes ciudades, surgieron también los medios para convertirlas en polvo.

La idea del *Libro de los pasajes*, que fue transformándose con los años, nunca se llegó a realizar. Quedaron los vestigios que su autor fue recogiendo siguiendo el rastro de sus epifanías. Estos vestigios son los desperdicios de la sociedad burguesa, y Benjamin cita a Remy de Gourmont: "Crear la historia con los detritus mismos de la historia", con los desechos confundidos entre la parafernalia y el oropel de la sociedad industrial avanzada que lo ha cubierto todo bajo la uniformidad, el olvido y la indiferencia. Walter Benjamin los recogió de entre la basura de la civilización, tal y como hace el poeta moderno para ilustrar los temas de su poesía, y los ordenó para que cada uno de nosotros pudiera reconstruir su origen como ciudadano y su identidad de sujeto ambulante. ◆

Antoni Marí
Traducido por Jordi Palou

Menjar a la metròpolis

Manuel de Solà

El frigorífic i el microones són invencions tan transcendentals per a la forma urbana com van ser-ho el gratacel, el supermercat o l'aparcament subterrani. La utilització generalitzada que se n'ha fet és un revulsiu fortíssim de la metròpoli, de la convulsió urbana provocada per l'automòbil, i alhora dels efectes deslocalitzadors de la telemàtica. La revolució gastronòmica, ens diu François Ascher, trasbalsa l'ús del temps i de l'espai a les ciutats, i és a l'origen de les noves pautes de mobilitat. El menjar —una referència constant al llarg del dia— i les formes de menjar marquen els horaris, els desplaçaments, les reunions, el temps d'amistat i de treball, les vacances i els caps de setmana, les opcions d'economia domèstica i d'estil cultural.

Les formes de menjar sembla que segueixen una doble tendència històrica, cap a l'individualisme i cap a la socialització, dos eixos que la urbanitat ofereix simultàniament. Des del final de l'Edat Mitjana, la utilització progressiva del plat rodó individual, que concentra l'aliment d'una sola persona, acompanyat de coberts també individuals, assenyala l'aspiració a fer del menjar un acte individual lliure i diferenciat, que arriba fins a les fórmules de la barra americana, el sopar TV, o el bocata i l'aigua al costat de l'ordinador de treball (la "brown bag" comprada abans d'entrar a la feina: vegeu la pel·lícula de Ramin Bahrani *Un café en cualquier esquina*). També el gust de l'aïllament o la intimitat, valors desitjats per a l'hora de menjar. És el que se n'ha dit *menjar solitari*, perquè el que la ciutat permet precisament és menjar individualment en companyia, cadascú pel seu compte enmig d'altres persones que fan més o menys la mateixa cosa.

D'altra banda, és clar, l'alimentació s'ha associat sempre a la festa i a la celebració, i també, des de fa segles —sobretot amb les regles de les *cortesies* reials i de la *bona educació* burgesa—, el fet de seure a taula ha esdevingut una exigència de comportament i de domini dels gestos. Aquesta exigència —un factor de segregació social en si— reflecteix la importància del menjar com un acte públic de conveniència i d'ostentació, o com un acte social d'amistat, de complicitat o de contuberni. La cantina de la fàbrica, la *mensa* universitària o els berenadors populars són llocs on l'acte de menjar pren una clara significació col·lectiva.

Ara, la facilitat del rescalfament ràpid i l'acumulació de viandes fresques o precuinades permeten que cada persona, a cada casa, mengi el mateix a hores separades, o mengin junts plats diferents, menjar lent o menjar ràpid, amb una llibertat que trenca del tot els horaris fixos dels viatges ciutadans, la proximitat de les compres alimentàries i el mateix caràcter simbòlic i econòmic de la cuina i la taula.

Les reunions i les recepcions es fan menjant. Les pàgines de crítica culinària i la "cuina d'autor" marquen la nova fron-

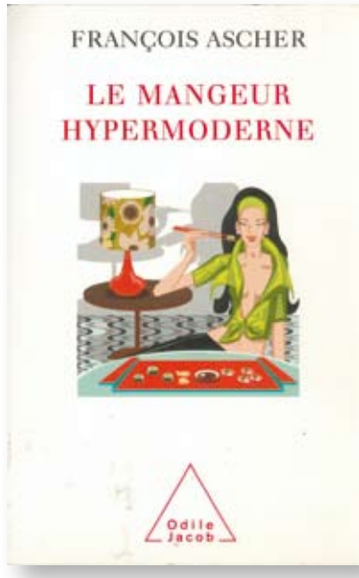

FRANCOIS ASCHER
Le mangeur hypermoderne
Odile Jacob, Paris 2005

Eating in the metropolis

The fridge and the microwave are inventions that are as important to the urban form as the skyscraper, the supermarket and the underground car park. Their generalized use represents a complete turnaround of the metropolis, of the urban convulsion caused by the automobile and the delocalizing effects of telematics. The gastronomic revolution, François Ascher tells us, upsets the use of the time and space in cities, and underlies the new guidelines of mobility. Food—a constant reference throughout the day—and ways of eating dictate opening times, journeys, meetings, time for friends and for work, holidays and weekends, domestic economy choices and cultural styles.

Ways of eating seem to obey a dual historical tendency, towards individualism and socialization, axes that the urban phenomenon offers simultaneously. Since the end of the Middle Ages, the progressive introduction of the individual round plate for the food of one person, accompanied by an individual place setting, signals the aspiration to turn eating into an individual, free, differentiated act that embraces the formulas of the hostess bar, the TV dinner or the sandwich and bottle of water at the work station (the brown bag bought on the way to work: see Ramin Bahrani's film *Man push Cart*). It also extends to the preference for isolation or privacy, desired values for meal times. This is the *solitary meal*, because precisely what the city allows one to do is to eat on one's own in company, each person individually surrounded by other people doing more or less the same.

At the same time, food has always been associated with festivals and celebration, and for centuries now (particularly with the etiquette of royal *courtesies* and bourgeois *manners*), sitting down to table calls for good behaviour and the ascendancy of gesture. This requirement—a factor of social segregation in itself—reflects the importance of eating as a public act of convention and ostentation, or as a social act of friendship, complicity or conspiracy. The factory canteen, the university dining room or popular picnic area are places where the act of eating acquires a marked collective significance.

Now, the ease of quick reheating and the acquisition of fresh or precooked food allow individuals, in separate houses, to eat the same food at different times, or to eat different dishes together, slow food, fast food, with a freedom that disrupts the set timetables of city travel, the proximity of food shopping and the symbolic and economic nature of cuisine and table.

Meetings and receptions are held over food. The pages of culinary reviews and signature cuisine set the new frontiers of the sector. Dinners among friends and with guests,

Comer en la metrópoli

El frigorífico y el microondas son invenciones tan trascendentales para la forma urbana como lo fueron el rascacielos, el supermercado o el aparcamiento subterráneo. El uso generalizado que se ha hecho de ellos es un fortísimo revulsivo de la metrópoli, de la convulsión urbana provocada por el automóvil, y a la vez de los efectos deslocalizadores de la telemática. La revolución gastronómica, nos dice François Ascher, trastorna el uso del tiempo y del espacio en las ciudades, y está en el origen de las nuevas pautas de movilidad. Comer —una referencia constante a lo largo del día— y las formas de las comidas marcan los horarios, los desplazamientos, las reuniones, el tiempo de amistad y de trabajo, las vacaciones y los fines de semana, las opciones de economía doméstica y de estilo cultural.

Las formas del comer parece que siguen una doble tendencia histórica, hacia el individualismo y hacia la socialización, dos ejes que la urbanidad ofrece simultáneamente. Desde el fin de la Edad Media, la progresiva utilización del plato redondo individual, que concentra el alimento de una sola persona, acompañado de cubiertos también individuales, señala la aspiración de hacer de la comida un acto individual libre y diferenciado, que llega hasta las fórmulas de la barra americana, la cena TV, o el bocata y el agua junto al ordenador de trabajo (la "brown bag" comprada antes de entrar a trabajar: véase la película de Ramin Bahrani *Un café en cualquier esquina*). También el gusto del aislamiento o la intimidad, valores deseados para la hora de comer. Es lo que se ha dado en llamar *comida solitaria*, porque lo que la ciudad permite precisamente es comer individualmente en compañía, cada uno por su cuenta en medio de otras personas que hacen más o menos lo mismo.

Por otra parte, claro está, la alimentación siempre se ha vinculado a la fiesta y la celebración, y también, desde hace siglos —sobre todo con las reglas de las *cortesías* reales y de la *buena educación* burguesa—, el hecho de sentarse a la mesa se ha convertido en una exigencia de comportamiento y de dominio de los gestos. Esta exigencia —un factor de segregación social en sí mismo— refleja la importancia de la comida como un acto público de conveniencia y ostentación, o como un acto social de amistad, de complicidad o de contubernio. La cantina de la fábrica, la *mensa* universitaria o los merenderos populares son lugares donde el acto de comer toma una clara significación colectiva.

Ahora, la facilidad del recalentamiento rápido y la acumulación de viandas frescas o precocinadas permiten que cada persona, en cada casa, coma lo mismo a horas distintas, o coman juntos platos diferentes, comida lenta o comida rápida, con una libertad que rompe por completo los horarios fijos de los viajes ciudadanos, la proximidad de las compras alimentarias y el propio carácter simbólico y económico de la cocina y la mesa.

Las reuniones y recepciones se efectúan comiendo. Las páginas de crítica culinaria y la "cocina de autor" marcan la nueva frontera del ramo. Las cenas de amigos o de invitados, las copas *before* y *after hours*, nuevos restaurantes continuamente inventados caracterizan calles y barrios con una nueva personalidad y generan múltiples desplazamientos por toda la ciudad en horas no laborables. Visitar una ciudad es hoy conocer sus restaurantes, y la elección del local estigmatiza a quien lo propone como sofisticado o convencional, fundamentalista local o cosmopolita frívolo, *progre*, genuino o exótico. El restaurante, afirma Ascher, es el paradigma del lugar moderno. Y lo es por su condición mixta, social y personal a un tiempo, simbólica y heterogénea.

tera del ram. Els sopars d'amics o de convidats, les copes *before* i *after hours*, nous restaurants contínuament inventats, caracteritzen carrers i barris amb una nova personalitat i generen desplaçaments múltiples per tota la ciutat en hores no laborables. Visitar una ciutat és avui conèixer-ne els restaurants, i la tria del local estigmatitza a qui el proposa com sofisticat o convencional, fonamentalista local o cosmopolita frívol, *progre*, genuí o exòtic. El restaurant, diu Ascher, és el paradigma del lloc modern. I ho és per la seva condició mixta, social i personal alhora, simbòlica i heterogènia.

Veiem així com els eixos del privat i el públic, de l'individual i el social, apareixen sobreposats en la gastronomia com en tants camps decisius de les formes urbanes. Ja fa anys —des del 1992!— que alguns hem anat insistint sobre el caràcter col·lectiu —públic i privat alhora— com una condició definitòria de la urbanitat: en els espais cívics —més col·lectius que no pas públics—, en l'habitatge, en la mobilitat i el transport, en l'equipament…

François Ascher, sociòleg i antic membre del PC francès de la línia dura de l'estructuralisme trotskista, ha vist també aquest caràcter col·lectiu en les formes de la gastronomia contemporània, i ho ha escrit amb el conceptisme intellectual i la categorització althusseriana propis d'una lliçó de filosofia. Autor, entre altres llibres, del cabdal *Métapolis* (París: Odile Jacob, 1995), on ja havia ensenyat com la concentració i la densitat són més —i no menys— necessàries a causa del creixement socioeconòmic, explica aquí el menjar com un dels aspectes en què les noves formes de vida fan més i més desitjables les ciutats —i, si no desitjables, més imprescindibles certament—. Revestit d'una certa flaire *yuppie* postmoderna —només en aparença—, aquest text transporta una potentíssima càrrega d'anàlisi innovadora i creativa sobre la quotidianitat urbana —una clara herència d'Henri Lefebvre— i, sobretot, un exemple magistral d'una manera nova de llegir els temes de la innovació urbana per ells mateixos, autònomament. I com, a través de l'especificitat, podem descobrir-ne l'extensió general i els efectes sistemàtics.

Tant de bo algú es proposés estudiar amb la mateixa perspicàcia d'Ascher, i amb una semblant intel·ligència penetrant, els condicionaments que introdueixen en la ciutat, per la multiplicació exponencial, els centres d'ensenyament i educació en les seves diverses formes i localitzacions, o bé les estructures d'oci o d'espectacle en la seva amplíssima clientela, o la indústria turística de tan evident impacte. Potser aprendríem la veritable naturalesa de la ciutat contemporània d'una manera més rica —i més real— que no pas el que pretenen sovint les retòriques totalitzadores sobre fluxos i sistemes. Els "usos socials de l'espai" dels quals ja parlava el mateix Henri Lefebvre són els que caracteritzen la modernitat i el canvi. Són aquestes formes latents les que compten, perquè són les que tracten alhora amb infraestructures, estructures i coses. Com podríem entendre si no el Caire, Tòquio, Copenhaguen o Roma?

El que em sembla l'interès més notable d'aquest assaig és l'exemplaritat metodològica. Perquè demostra com en un tema monogràfic hi ha les claus d'una nova anàlisi urbana. El mateix François Ascher ho ha dit, implícitament, en un altre llibret recent (de títol pretensiós i bell subtítol: *Les nouveaux principes de l'urbanisme. La fin des villes n'est pas à l'ordre du jour* (París: Éditions de l'Aube, 2001), petit manual per a estudiants perfectament incomprensible pel seu conceptisme abusiu (n'hi ha una versió en castellà publicada per Alianza Editorial, amb un simpàtic pròleg de Jordi Borja). Per via indirecta ens passa, sense dir-ho, el missatge que, enfront dels pessimismes geograficoestructurals sobre el gegantisme urbà o la dispersió incontrolada —Biennal de Venècia 2006—, no és en la magnitud sinó en l'organització interna de les ciutats, en els canvis de fisiologia endocrina dels seus mecanismes autònoms, on la modernitat ensenya les seves embranzides. ◆

Manuel de Solà

drinks before and after hours, and the constant invention of new restaurants are giving streets and neighbourhoods a new personality and generate multiple displacements all over the city outside working hours. To visit a city today is to know its restaurants, and the choice of locale stigmatizes the chooser as sophisticated or conventional, local fundamentalist or frivolous cosmopolitan, trendy lefty, the real thing or exotic. The restaurant, according to Ascher, is the paradigm modern place. And it is its mixed condition, at once social and personal, symbolic and heterogeneous, that makes it so.

The axes of private and public, of the individual and the social, are, then, superposed in gastronomy, as in so many decisive fields of urban forms. For years now—since 1992!—some of us have been insisting on the collective—both public and private—as a defining condition of the urban phenomenon: in civic spaces (collective more than public), in housing, in mobility and transport, in facilities…

François Ascher, sociologist and former member of the French Communist Party of hard-line Trotskyist structuralism, sees this collective aspect in forms of contemporary gastronomy, and has written about it with all the intellectual conceptism and Althusserian categorization of a lesson in philosophy. The author among other works of the central *Métapolis* (Paris: Odile Jacob, 1995), in which he showed how concentration and density are more, not less, necessary due to socio-economic growth, here he explains food as one of the aspects in which new lifestyles make cities more and more desirable—or, if not desirable, certainly more essential. With a rather postmodern yuppie approach that is apparent only, this text brings to bear a powerfully innovative and creative analysis of the urban everyday—an obvious legacy of Henri Lefebvre—and is, above all, a masterly example of a new way of reading themes of urban innovation in themselves, independently. And how, by means of specificity, we can discover their general extension and systematic effects.

If only someone would bring Ascher's perspicacity, with the same incisive intelligence, to the sway on the city, by means of exponential multiplication, of schools, in their various forms and locations, or to the influence of leisure and entertainment structures on their broad-based clientele, or of the tourist industry, with its very obvious impact. Perhaps we would learn the true nature of the contemporary city in a richer—and far more real—way than is often pretended by the totalizing rhetoric of flows and systems. The "social uses of space" to which Henri Lefebvre refers are those that characterize modernity and change. It is these latent forms that count, because they address at once infrastructures, structures and things. How, otherwise, could we understand Cairo, Tokyo, Copenhagen or Rome?

The most notable interest of this essay seems to me to lie in its exemplary methodological nature, because it shows how a monographic theme contains the keys to a new urban analysis. François Ascher said as much, implicitly, in another recent book (with an ostentatious but lovely subtitle: *Les nouveaux principes de l'urbanisme. La fin des villes n'est pas à l'ordre du jour* [Paris: Éditions de l'Aube, 2001]), a short manual for students that is perfectly incomprehensible due to its excessive conceptism. (There is a Spanish language version published by Alianza Editorial, with a congenial prologue by Jordi Borja.) Indirectly, without saying so, it conveys the message that, in the face of geographical and structural pessimism about urban gigantism or unbridled dispersion (Venice Biennale 2006), it is not in the magnitude but in the internal organization of cities, in the changes of endocrine physiology in its autonomous mechanisms, that modernity shows its impulses. ◆

Manuel de Solà
Translated by Elaine Fradley

Vemos así cómo los ejes de lo privado y lo público, de lo individual y lo social, aparecen superpuestos en la gastronomía como en tantos campos decisivos de las formas urbanas. Ya hace algunos años —¡desde 1992!— que algunos hemos ido insistiendo sobre el carácter colectivo —público y privado a la vez— como una condición definitoria de la urbanidad: en los espacios cívicos —más colectivos que públicos—, en la vivienda, en la movilidad y el transporte, en el equipamiento...

François Ascher, sociólogo y ex miembro del PC francés de la línea dura del estructuralismo trotskista, ha visto también este carácter colectivo en las formas de la gastronomía contemporánea, y lo ha escrito con el conceptismo intelectual y la categorización althusseriana propios de una lección de filosofía. Autor, entre otros libros, del importante *Métapolis* (París: Odile Jacob, 1995), donde ya había enseñado cómo la concentración y la densidad son más necesarias, y no menos, debido al crecimiento socioeconómico, explica aquí el acto de comer como uno de los aspectos en que las nuevas formas de vida hacen cada vez más deseables las ciudades —y, si no deseables, desde luego más imprescindibles—. Revestido de una cierta aura *yuppie* posmoderna —sólo en apariencia—, este texto transporta una potentísima carga de análisis innovador y creativo sobre la cotidianidad urbana —una clara herencia de Henri Lefebvre— y, sobre todo, un ejemplo magistral de una nueva forma de leer los temas de la innovación urbana en su autonomía, por sí mismos. Y cómo, a través de la especificidad, podemos descubrir su extensión general y sus efectos sistemáticos.

Ojalá alguien se propusiera estudiar con la misma perspicacia de Ascher, y con igual inteligencia penetrante, los condicionamientos que introducen en la ciudad, por la multiplicación exponencial, los centros de enseñanza en sus variadas formas y localizaciones, o bien las estructuras de ocio o de espectáculo en su amplísima clientela, o la industria turística de tan evidente impacto. Quizás aprenderíamos la verdadera naturaleza de la ciudad contemporánea de una forma más rica —y más real— que lo que a menudo pretenden las retóricas totalizadoras sobre flujos y sistemas. Los "usos sociales del espacio" de los que ya hablaba el propio Henri Lefebvre son los que caracterizan la modernidad y el cambio. Son estas formas latentes las que cuentan, porque son las que tratan a la vez con infraestructuras, estructuras y cosas. ¿Cómo podrían entenderse si no El Cairo, Tokio, Copenhague o Roma?

Lo que me parece el interés más notable de este ensayo es la ejemplaridad metodológica, puesto que demuestra cómo en un tema monográfico se hallan las claves de un nuevo análisis urbano. El propio François Ascher lo ha dicho, implícitamente, en otro librito reciente (de título pretencioso y hermoso subtítulo: *Les nouveaux principes de l'urbanisme. La fin des villes n'est pas à l'ordre du jour* (París: Éditions de l'Aube, 2001), pequeño manual para estudiantes perfectamente incomprensible por su conceptismo abusivo (existe una versión en castellano publicada por Alianza Editorial, con un simpático prólogo de Jordi Borja). Por vía indirecta nos pasa, sin decirlo, el mensaje de que, frente a los pesimismos geográfico-estructurales sobre el gigantismo urbano o la dispersión incontrolada —Bienal de Venecia 2006—, no es en la magnitud sino en la organización interna de las ciudades, en los cambios de fisiología endocrina de sus mecanismos autónomos, donde la modernidad muestra sus impulsos. ◆

Manuel de Solà
Traducido por Jordi Palou

Un discurso sobre el discurso.
Comentarios sobre el libro. Victoriano Sainz, *El proyecto urbano en España*

Inés Sánchez de Madariaga

VITORIANO SAINZ GUTIERREZ
El proyecto urbano en España
Kora, Universidad de Sevilla, 2006

Un discurs sobre el discurs
Comentaris sobre el llibre Victoriano Sainz, *El proyecto urbano en España*

Aquest és un llibre ben oportú i necessari que presenta, per primer cop, una visió panoràmica al nostre país del que s'ha anomenat el morfologisme, una forma específica d'aproximació a l'urbanisme que, a les darreres dècades, ha rebut diverses denominacions, no sempre completament sinònimes —urbanisme urbà, urbanisme dels arquitectes, projecte urbà, etcètera—.

Aquesta aproximació a l'urbanisme, els orígens intel·lectuals de la qual s'han de rastrejar a Itàlia, esdevé a Espanya, i particularment a Barcelona, un enfocament intel·lectual i professional que, més enllà de l'assimilació d'idees estrangeres, adquireix, sota el lideratge de Manuel de Solà-Morales, una entitat pròpia, una qualitat específica adaptada al context i a les circumstàncies del país, que, al seu torn, amb el temps, ha estat un focus d'influència més enllà de les nostres fronteres.

Victoriano Sainz ens ofereix una visió general de l'evolució del morfologisme a Espanya des d'un punt de vista cronològic i temàtic. Un primer capítol que resumeix la història coneguda dels inicis d'aquest moviment, primer a Itàlia i després a França, li dóna peu per tractar, al segon, les importants influències de la cultura urbanística italiana entre els professionals espanyols, ja des del final de la dècada dels seixanta, però, sobretot, durant els anys setanta i vuitanta del segle XX. Sobre la base d'aquests antecedents, dóna testimoni, al tercer capítol, de les formes que adquireix el morfologisme al nostre país, il·lustrades al capítol quart a través d'una selecció de plans i projectes.

I ens dóna aquest testimoni a través d'un discurs sobre el discurs. Un acostament, el de l'autor, que primer se centra en les discussions i els debats que tenen lloc aquells anys i, després, en els discursos que acompanyen una selecció, organitzada temàticament, de plans i projectes. Així, la primera matèria, o les fonts, sobre les quals construeix aquesta visió panoràmica del projecte urbà a Espanya són els mateixos documents discursius generats per alguns dels principals protagonistes dels esdeveniments que descriu: articles a revistes i periòdics, memòries de plans i projectes, actes publicades de seminaris i congressos.

Al llarg de tot el text, Sainz recorre àmpliament a l'ús de citacions de documents originals, a les paraules textuals dels mateixos protagonistes, per descriure, explicar, il·lustrar, argumentar o contraargumentar. En aquest mosaic discursiu, l'autor sovint tria expressar els seus arguments indirectament a través de

A discourse on discourse
Comments on *El proyecto urbano en España* (The urban project in Spain)

This is a necessary and very timely publication that presents, for the first time, an overview in our country of what is known as morphologism, a specific approach to town planning that has, in recent decades, been given various, not always completely synonymous names: urban town planning, architectural urbanism, urban project, and so on.

The intellectual origins of this approach to urbanism can be traced back to Italy. In Spain, and in Barcelona in particular, it became an intellectual and professional approach that, led by Manuel de Solà-Morales, acquires an entity of its own beyond the assimilation of foreign ideas, a specific quality adapted to the context and circumstances of the country that has also, with time, become a focus of influence beyond our borders.

Victoriano Sainz presents a chronological and thematic overview of the evolution of morphologism in Spain. Chapter one summarises the known history of the movement's beginnings, first in Italy and then in France, leading in chapter two to an outline of the strong influence of Italian town planning culture on Spanish professionals as early as the late 1960s, but most of all in the 1970s and 1980s. With this information as a backdrop, chapter three goes on to record the forms taken by morphologism in our country, illustrated in chapter four by a selection of plans and projects.

This record takes the form of a discourse on discourse. The author's approach centres first on the discussions and debates that took place at that time and then on the discourses that accompany a thematically organized selection of plans and projects. In this way, the raw material or sources on which this overview of the urban project in Spain is based comprise the discursive documents generated by some of the main protagonists of the events described: magazine and newspaper articles, plan and project descriptions, and seminar and congress proceedings.

Throughout the text, Sainz widely quotes original documents, citing the words of the protagonists themselves, to describe, explain, illustrate or argue for or against. In this discursive mosaic, the author often chooses to express his arguments indirectly using the words of others, pronounced—written—at the time by the protagonists of

Es éste un libro muy oportuno y necesario que presenta, por primera vez, una visión panorámica en nuestro país de lo que ha dado en llamarse el morfologismo, una forma específica de aproximación al urbanismo que, en las últimas décadas, ha recibido varias denominaciones, no siempre completamente sinónimas —urbanismo urbano, urbanismo de los arquitectos, proyecto urbano, etcétera—.

Esta aproximación al urbanismo, cuyos orígenes intelectuales hay que rastrear en Italia, se convierte en España, y en particular en Barcelona, en un enfoque intelectual y profesional que, yendo más allá de la asimilación de ideas extranjeras, adquiere, con el liderazgo de Manuel de Solà-Morales, una entidad propia, una cualidad específica adaptada al contexto y circunstancias del país que, a su vez, con el tiempo, ha sido foco de influencia más allá de nuestras fronteras.

Victoriano Sainz nos ofrece una visión general de la evolución del morfologismo en España desde un punto de vista cronológico y temático. Un primer capítulo que resume la historia conocida de los inicios de este movimiento, primero en Italia y después en Francia, le da pie para trazar, en el segundo, las importantes influencias de la cultura urbanística italiana entre los profesionales españoles, ya desde finales de la década de los sesenta, pero, sobre todo, durante los años setenta y ochenta del siglo XX. Sobre la base de estos antecedentes, da testimonio, en el tercer capítulo, de las formas que adquiere el morfologismo en nuestro país, ilustradas en el capítulo cuarto a través de una selección de planes y proyectos.

Y nos da este testimonio a través de un discurso sobre el discurso. Un acercamiento, el del autor, que primero se centra en las discusiones y debates que tienen lugar en esos años y, después, en los discursos que acompañan a una selección, organizada temáticamente, de planes y proyectos. Así, la materia prima, o las fuentes, sobre las que construye esta visión panorámica del proyecto urbano en España son los propios documentos discursivos generados por algunos de los principales protagonistas de los acontecimientos que describe: artículos en revistas y periódicos, memorias de planes y proyectos, actas publicadas de seminarios y congresos.

A lo largo de todo el texto Sainz recurre ampliamente al uso de citas de documentos originales, a las palabras textuales de los propios protagonistas, para describir, explicar, ilustrar, argumentar o contraargumentar. En este mosaico discursivo, el autor a menudo elige expresar sus argumentos indirectamente a través de palabras ajenas, las pronunciadas —escritas— en su momento por los protagonistas de los hechos, unas palabras que hace su-

paraules alienes, les pronunciades —escrites— en aquell moment pels protagonistes dels fets, unes paraules que fa seves en citar-les i que en bona mesura van embastant l'estructura del discurs. En altres ocasions, potser més infreqüents, fa servir les citacions per il·lustrar altres posicions o esdeveniments que no sembla que comparteixi.

Es tracta d'una manera de narrar fets i d'explicar idees que, en aparèixer unida a les fonts discursives, ens permet polsar el to dels debats, acostar-nos a l'ambient, reviure d'alguna manera els termes de les discussions, de vegades aferrissades, en les quals es va dirimir durant aquells anys, en termes de Bourdieu, la definició del *camp* disciplinari de l'urbanisme. Tant o més que no pas analitzar o interpretar d'una manera explícita, l'autor fa parlar, la qual cosa implica per ella mateixa tota una presa de posició: com a mètode, i també pel que fa a les persones a les quals dóna veu, als fragments triats i a la manera d'emprar-los per narrar la història.

Al final, a manera d'epíleg, l'autor deixa traslluir explícitament la seva veu i ens deixa veure amb quina intenció pràctica o de futur, més enllà de la d'ampliar el coneixement d'aquest període recent i encara viu de la nostra disciplina, ha abordat aquest treball. En particular, la seva intenció té a veure amb la necessitat de mantenir, tot renovant-lo, l'enfocament morfologista en abordar els actuals problemes d'escala territorial als quals s'enfronta l'urbanisme avui dia. També amb la importància de mirar enrere per entendre millor la situació present i, per tant, encara millor el futur; amb la necessitat d'ampliar el punt de vista per incloure altres enfocaments disciplinaris; amb l'exigència de mantenir la visió crítica i el rigor intel·lectual enfront de la tendència burocràtica que hom adverteix en la pràctica administrativa de l'urbanisme.

Així, el llibre ens mostra, de viva veu i amb diversos matisos i evolucions, les perspectives i els punts de vista adoptats pels protagonistes, participants en una conversa de moltes veus, sobre els principals afers que són l'objecte de discussió: el grau d'autonomia de la forma urbana respecte als altres factors que incideixen en la construcció de la ciutat, i els trets d'aquesta autonomia, i tot això en relació amb la definició de la disciplina urbanística i les seves vinculacions amb altres branques del saber; les derivacions de tot plegat en l'ensenyament, en la pràctica administrativa i professional i en la recerca; les concepcions de pla i projecte, i les relacions entre tots dos. Ens fa veure les preses de posició, tot assenyalant les que de vegades van ser esquemàtiques, però també, i sobretot, les que aborden els afers en la seva complexitat.

Victoriano Sainz ens proporciona aquesta interessant visió panoràmica en un llibre clar, ben escrit, de lectura amena, ben documentat —inclou, per exemple, índexs de noms propis, llocs i il·lustracions—, que hauria d'incitar d'altres investigadors a continuar treballant i a aprofundir en l'anàlisi d'aspectes concrets d'aquest període crucial del nostre urbanisme.

En particular, possiblement un estudi sociològic fet amb les eines conceptuals desenvolupades per a l'anàlisi dels camps de la creació cultural per Pierre Bourdieu, podria contribuir a fer llum des d'un angle diferent, però complementari. Una anàlisi d'aquesta naturalesa, feta des d'una visió exterior i amb unes eines conceptuals ja provades en la recerca de temes comparables al que ens ocupa, seria, al meu parer, una aportació ben útil que complementaria la d'aquells que, d'una manera o una altra, som actors dels mateixos fets estudiats —tant si es tracta de fets intel·lectuals o d'idees com els mateixos fets urbans construïts—. ◆

Inés Sánchez de Madariaga
Traduït per Isabel Casadevall

the events. By citing these words, he makes them his own, putting together the structure of the discourse. On other, perhaps less frequent occasions, he uses quotations to illustrate other events or positions he does not seem to share.

His is a way of narrating events and explaining ideas that, by keeping to his discursive sources, allows us to gauge the tone of the debates, feel the atmosphere and, in a way, relive the terms of the sometimes fierce discussions of the time in their attempt to define the disciplinary *field*, to use Bourdieu's term, of town planning. Rather than analysing or explicitly interpreting, the author draws out speech, which does not preclude the adoption of a stance: as a method, and also with regard to the individuals to whom he gives a voice, to the selected fragments, and the way he uses them to narrate the history.

At the end, as an epilogue, the author explicitly reveals his own voice, showing us his practical or future intentions in writing this book, apart from furthering our knowledge of a recent and still relevant period of our discipline. His intention is particularly related to the need to maintain and review the morphological approach when addressing the problems of territorial scale faced by town planning today. He also addresses the importance of looking to the past in order to acquire a better understanding of the present situation and, consequently, be more prepared to face the future, as well as the need to extend one's viewpoint to include other disciplinary approaches, and the necessity of maintaining a critical vision and intellectual rigour in the face of the bureaucratic tendencies perceptible in the administrative practice of town planning.

In this way, the book takes a personal approach to the evolutions and nuances of the perspectives and viewpoints adopted by the protagonists, involved in a many-parted conversation, on the main themes under discussion: the degree of autonomy of urban form from other factors that influence the construction of the city, the characteristics of this autonomy, and this in relation to the definition of the town planning discipline and its connections with other branches of knowledge; the consequences for education, administrative and professional practice and research; the conception of plan and project, and relations between the two. It presents to us the positions adopted, pointing out those that were sometimes schematic but also, and most particularly, those that addressed the issues in all their complexity.

Victoriano Sainz offers us an interesting overview in a lucid, well-written book that is easy to read and well documented (it includes, for example, indexes of names, places and illustrations). It is a book that should incite other researchers to work and explore in greater depth the analysis of specific aspects of this crucial period of our town planning.

A sociological study conducted using the conceptual tools developed by Pierre Bourdieu to analyse the fields of cultural creation could help to cast light from a different, complementary angle. An analysis of this nature, from the outside looking in, using conceptual tools tried and tested in research into comparable areas to the one that concerns us, would be an extremely useful contribution to complement the tasks being carried out by the actors in the events studied, be they intellectual phenomena, ideas or the built urban work itself. ◆

Inés Sánchez de Madariaga
Translated by Elaine Fradley

yas al citarlas y que van en gran medida hilvanando la estructura del discurso. En otras ocasiones, quizás más infrecuentes, utiliza las citas para ilustrar otras posiciones o acontecimientos que no parece compartir.

Se trata de una forma de narrar hechos y de explicar ideas que, al pegarse a las fuentes discursivas, nos permite pulsar el tono de los debates, acercarnos al ambiente, revivir en cierto modo los términos de las discusiones, a veces enconadas, en las que se ha dirimido durante esos años, en término de Bourdieu, la definición del campo disciplinario del urbanismo. Tanto o más que analizar o interpretar de manera explícita, el autor hace hablar, lo que no deja de implicar de por sí toda una toma de posición: como método, y también en cuanto a las personas a quienes da voz, a los fragmentos seleccionados y a cómo los utiliza para narrar la historia.

Al final, a modo de epílogo, el autor deja traslucir explícitamente su voz y nos deja ver con qué intención práctica o de futuro, más allá de la de ampliar el conocimiento de este periodo reciente y aún vivo de nuestra disciplina, ha abordado este trabajo. En particular, su intención tiene que ver con la necesidad de mantener, renovándolo, el enfoque morfologista al abordar los actuales problemas de escala territorial a los que se enfrenta el urbanismo hoy en día. También con la importancia de mirar hacia atrás para entender mejor la situación presente y, por tanto, encarar mejor el futuro; con la necesidad de ampliar el punto de vista para incluir otros enfoques disciplinarios; con la exigencia de mantener la visión crítica y el rigor intelectual frente a la tendencia burocrática que se advierte en la práctica administrativa del urbanismo.

Así, el libro nos muestra, de viva voz y con sus evoluciones y matices, las perspectivas y puntos de vista adoptados por los protagonistas, participantes en una conversación a muchas voces, sobre los principales asuntos objeto de discusión: el grado de autonomía de la forma urbana con respecto a los demás factores que inciden en la construcción de la ciudad, y los rasgos de esa autonomía, y ello en relación con la definición de la disciplina urbanística y de sus vinculaciones con otras ramas del saber; las derivaciones de lo anterior en la enseñanza, en la práctica administrativa y profesional y en la investigación; las concepciones de plan y proyecto, y las relaciones entre ambos. Nos hace ver las tomas de posición, señalando las que a veces fueron esquemáticas, pero también, y sobre todo, las que abordan los asuntos en su complejidad.

Victoriano Sainz nos proporciona esta interesante visión panorámica en un libro claro, bien escrito, de lectura amena, bien documentado —incluye, por ejemplo, índices de nombres propios, lugares e ilustraciones—, que debería incitar a otros investigadores a seguir trabajando y a profundizar en el análisis de aspectos concretos de este periodo crucial de nuestro urbanismo.

En particular, posiblemente un estudio sociológico realizado con las herramientas conceptuales desarrolladas para el análisis de los campos de la creación cultural por Pierre Bourdieu, podría contribuir a arrojar luz desde un ángulo distinto, complementario. Un análisis de esta naturaleza, realizado desde una visión exterior y con unas herramientas conceptuales ya probadas en la investigación de asuntos comparables al que nos ocupa, sería, a mi entender, una utilísima aportación que complementaría a la de quienes, de una manera u otra, somos actores de los propios hechos estudiados —sean hechos intelectuales, las ideas, o bien los propios hechos urbanos construidos—. ◆

Inés Sánchez de Madariaga